

Подвійна ідентичність українського Православ'я¹

Шановні учасники цього зібрання! Дорогі брати і сестри у Христі!

Щиро дякую за запрошення виступити на цьому зібранні. Перш за все я хотів би висловити мою особисту шану ключовому спікеру нашого заходу митрополиту Іларіону. Я знаю його особисто з часу мого навчання в Санкт-Петербурзькій духовній семінарії майже 20 років тому, коли він прочитав перед студентами відкриту лекцію. Більше того, я використовую його тексти на лекціях, що я читаю в Київській духовній академії. Навіть більше, його метод контекстуального аналізу був надзвичайно важливим для концептуалізації богословської думки митрополита Івана Зізіуласа під час написання мого докторського дослідження в Гейдельберзькому університеті Німеччини.

Тому думки, які я сформулюю тут, ні в якому разі не треба розуміти як критику особи чи богословських праць владики Іларіона. Навпаки, я хотів би, щоб ми раз пороздумували над історією та сучасною ситуацією в Україні та в Православній Церкві нашої країни. Я хотів би наголосити, що я є членом Української Православної Церкви, що існує в єдності з Московським Патріархатом. Я викладаю в Київській духовній академії і працюю у Відділі зовнішніх церковних зв'язків моєї Церкви. Після цих пояснень я хотів би запропонувати Вам мої рефлексії на тему «цивілізаційного простору», винесену в заголовок нашого зібрання.

Минулого тижня в Києві я був запрошений на святкування 450-ї річниці Люблінської унії. Ця політична угода була підписана в 1569 році і поклала початок Польсько-Литовській державі. Значні території сьогоднішньої України, включаючи Київ, стали частиною цієї нової держави. Як розповідають підручники з історії, однією з найважливіших політичних та воєнних цілей цієї держави була протидія Московській державі того часу. Під час згаданого святкування прозвучали голоси закордонних гостей, що закликали до об'єднання зусиль в боротьбі проти небезпечного сусіда на східних кордонах цих новітніх країн.

Якщо взяти інший приклад з української історії, то можна згадати ще одну визначну унію, що була 85 років по тому – так звану «Переяславську раду» 1654 року. Вона була підписана між гетьманом України та Московською державою того часу. З однієї сторони, вона оцінюється як «возз'єднання України з Росією» чи ж навіть як

¹ Доповідь 31 травня 2019 року на конференції «Росія, Україна, Білорусь: спільний цивілізаційний простір?», що відбулась у Фрібурзькому університеті, Швейцарія.

«возз'єднання трьох східнослов'янських народів – Росії, України та Білорусі». З іншої сторони, історія розповідає нам, що остаточними наслідками для Гетьманату, в якому провідну роль відігравали козаки, стали руйнування їх центру в Запорізькій січі, введення в регіоні панщини та систематичний процес русифікації.

Пам'ять про ці два союзи XVI-XVII століть є важливою для розуміння історії української нації. Я маю на увазі існування української ідентичності після розпаду Київської Русі після атак монголо-татар в середині XIII століття. Дві основні версії продовження української державності пов'язані відповідно з Галицько-Волинським князівством в рамках Литовської держави на північному заході та з Московською державою на північному сході. Обидві ці версії є цілком обґрунтованими, а їх оцінка більше пов'язана з уподобаннями та мотиваціями конкретної особи.

Ці дві ідентичності, що історично пов'язані із Центральною Європою та з Російською імперією, підтвердилися в історії України в XX столітті. Лише в 1939-40 роках західні регіони України, що були під владою Польщі, Угорщини та Румунії, приєдналися до Радянського Союзу. Якщо згадати гоніння – як на етнічному, так і на релігійному ґрунті, то стає цілком зрозумілим поділ української ідентичності на східну і західну. Переслідування радянського часу пояснювалися перш за все імперською та ідеологічною свідомістю та не були результатом етнічної дискримінації.

Можна згадати, що в радянський час тисячі українців запрошувалися на роботу в Москву та в інші великі міста Радянського Союзу. Навіть сьогодні тисячі людей українського походження працюють в різних частинах Росії. З іншої сторони, ініціатором переслідувань 1930-40 років був Йосип Сталін, що мав грузинське походження. Незважаючи на етнічний фактор відомо про його велику популярність не стільки в Грузії, скільки в Російській Федерації. В той час як в Росії його підносять за перемогу у Другій світовій війні та інші військові досягнення², ми в Україні пам'ятаємо його перш за все завдяки Голодомору, який багатьма країнами був визнаний геноцидом українського народу.

В цілому згадані приклади свідчать, що через століття своєї історії українська ідентичність була пов'язана з існуванням в різних імперіях та розумілась як захист проти імперського гніту. Як результат цього навіть сьогодні існує упередження, що українська мова є рідною для сільського населення, тоді як в містах населення віддає

² Пор. статистику російського соціологічного дослідження – <https://www.levada.ru/2019/04/16/dinamika-otnosheniya-k-stalinu/>

перевагу російській мові. Для них вживання російської мови (а в деяких регіонах польської) є символом приналежності до більш високої культури. Але разом з тим залишається відкритим, як співвідносяться приналежність до російської культури в широкому сенсі та російська імперіалістична свідомість.

Для старшого покоління українців спогади про їх життя в пізньому СРСР залишаються переважно позитивними. Існує навіть такий жарт: Радянським Союзом керував один грузин, потім четверо українців, а наприкінці лише один росіянин, який призвів до розділення країни.

Незалежна українська держава існує лише з 1991 року з короткими періодами незалежності на початку ХХ століття. Для деяких людей, переважно Західної України, ця незалежність означала перш за все звільнення від радянської імперської ідеології. З іншої сторони, серед багатьох українців є свого роду ностальгія за політичною, економічною та етнічною стабільністю пізнього Радянського Союзу. Крім того, існують тисячі чи навіть мільйони особистих зв'язків з родичами та друзями в Російській Федерації та в інших новостворених країнах колишнього Союзу.

Мене запросили говорити тут не лише від імені Української Православної Церкви, але в цілому з перспективи української національної ідентичності. Це дає мені можливість згадати Екуменічну концепцію Української греко-католицької Церкви, опубліковану в 2015 році. Через текст цього документу дуже чітко проходить ідея ідентичності цієї Церкви як балансу між двома основними викликами. З однієї сторони, це латинізація зі сторони Римо-Католицької Церкви в її польському виконанні. З іншої сторони, тенденція уніфікації зі сторони руської православної традиції. Найбільш відомим прикладом останньої був Львівський собор 1946 року, який в Україні часто називають «псевдо-собором».

Якщо ж говорити про православний контекст, необхідно пам'ятати перш за все про розкол українського Православ'я, що проявився з 1992 року в існуванні конфлікту через заснування «Київського патріархату». В значній мірі його ідентичність засновувалася на антиросійських ідеях. Але на моє переконання, важливим тут опозиція не до російських досягнень культури, а до російської імперської ідеї. В будь-якому випадку протягом чверті століття ця структура вважалася світовим Православ'ям схизматичним угрупованням на канонічній території Руської Церкви. На початку цього [2019] року Вселенський патріархат Константинополя надав автокефальний статус новозаснованій «Православній Церкві України», в основі якої був саме «Київський патріархат».

Якщо почитати церковні новини з України за останні кілька тижнів, то можна побачити, що причиною основних проблем є волюнтаристська поведінка колишнього митрополита Філарета, який до цього протягом двадцяти з лишком років стояв на чолі невизнаної церковної структури. З іншої сторони, крім цього «впливу особи в історії» існує ряд прихильників ідеї церковної незалежності. Соціологічні дослідження останніх тижнів свідчать, що майже 50% опитаних підтримують новостворену «Православну Церкву України». В той самий час в громадській свідомості підтримка Української Православної Церкви в єдності з Московським патріархатом є втричі меншою – близько 15%.³

Багато з Вас чули про конфлікти на парафіяльному рівні, про зміну підлеглості та навіть про захоплення церковних будівель нашої Церкви, що примусово міняли свій юридичний статус та переходили до новоствореної церковної структури. Найчастіше конфлікт тут існує між територіальною та релігійною громадами. В більшості випадків кістяк парафії на чолі зі священником залишається вірним старій канонічній Українській Православній Церкві. В той же час значна більшість, що відвідує церковні богослужіння нерегулярно та знаходиться більше під впливом державної та націоналістичної пропаганди часів президентства Петра Порошенка, віддає перевагу новоствореній Церкві.

Іншим прикладом розділення українського суспільства є географічне розподілення змін у церковній приналежності, тобто переходів до новоствореної церковної структури. Тут можна порівняти Волинську та Дніпропетровську області. Перша знаходиться на північному заході України, а друга – на південному сході. Українська Православна Церква мала в кожному з цих регіонів приблизно 650-670 парафій. В результаті буремних подій останнього часу в Волинській області перейшло майже 120 парафій, тоді як в Дніпропетровській – лише три. У процентному співвідношенні це відповідно майже 18% та менше 0,5%.⁴

Це свідчить не тільки про різну підтримку цього процесу державними органами на місцевому рівні, але й про культурні відмінності між західною та східною Україною. Боротьба останніх років за автокефальну церкву пов'язується перш за все з націоналістичною ідеєю. В свою чергу вона є результатом військового конфлікту на

³ Пор. <https://www.unian.net/society/10558521-opros-pochti-polovina-ukraincev-prichislyayut-sebya-k-pcu-k-upc-mp-tolko-14.html>

⁴ Пор. https://uk.wikipedia.org/wiki/Перехід_церковних_громад_до_ПЦУ

Донбасі, що зазвичай пов'язується з імперіалістичною ідеологією нашого сусіда і часто іменується ідеологією «Руського миру».

Які висновки можна зробити з цієї широкої перспективи української ситуації? Я вважаю, що основним питанням є привабливість для українців цивілізаційного розвитку, що може покращити внутрішньоукраїнську ситуацію. Україна не готова розвиватися на основі націоналістичної ідеології, що замикає країну в собі. Це стало очевидним після оприлюднення результатів виборчої кампанії останніх місяців.

Україна є відкритою для тісної співпраці з сусідніми країнами. Але основною рисою зближення має бути ідея м'якої сили. Ми потребуємо культурної співпраці, обміну ідеями та мобільності молоді для взаємного збагачення в гуманітарній сфері. Замість цього в багатьох випадках з російських мас-медіа ми чуємо агресивну риторику проти «прогнилої західної цивілізації». Часто вона протиставляється лицемірному вихвалянню консервативних цінностей, які в реальності досить рідко знаходять підтвердження.

В цій доповіді я кілька разів згадував подвійну ідентичність в культурному розвитку – називаючи її обидва аспекти західним та східним. Ця відмінність пов'язана із Люблінською та Переяславською уніями в історії та із зібрання українців в одну державу у ХХ столітті. Гасло протиставлення колишній радянській імперії є важливим для свідомості віруючих як греко-католицької Церкви, так і новоствореної ПЦУ. Для українців політична пам'ять є швидше фактором розділення. Конфлікт на Донбасі засвідчив, що підтримка військового втручання та ідеологічна конфронтація замість впливу у формі м'якої сили призводять до глибокого розділення в суспільстві.

Якою має бути в цій ситуації позиція Української Православної Церкви, до якої я належу? Коли я читав соціологічні дослідження останнього року щодо релігійної ідентичності українців⁵, я з радістю усвідомив, що значна частина українців заявляє про цінності, що в основному співпадають з позицією керівництва нашої Церкви. Перш за все, лише 33% віруючих переконані в тому, що Церква має бути національно орієнтованою. Можна це питання поставити поруч з питання довіри: майже 60% громадян довіряють Церкві в цілому, а 45% вважають Церкву моральним авторитетом в суспільстві. На моє переконання, це означає, що в цілому українці не хочуть бачити значної підтримки церковними ієрархами державної ідеології – ні проросійські, ні

⁵ Пор. Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення українських громадян: тенденції 2010-2018. Квітень 2018. Ця брошура існує як українською, так і англійською мовами.
https://razumkov.org.ua/uploads/article/2018_Religiya.pdf

антиросійської. Таким чином, релігійна сфера має бути відділеною від націоналістичних чи ж імперіалістичних ідей державного будівництва.

Така роль підтверджується даними щодо ставлення громадян до створення «державної Церкви» в Україні. Більшість висловлюється проти цієї можливості: 56% «проти» в порівнянні з 12,4% «за». Те саме переконання можна побачити у відповідях щодо церковної підтримки стосунків громадянина і держави. Лише 6,3% вважають, що Церква має активно підтримувати державну владу, проти 54% переконаних в тому, що Церква не повинна втручатися в стосунки громадян і державної влади⁶.

Це означає, що у свідомості наших громадян Церква має значний потенціал, але у своїй діяльності вона повинна уникати тісної співпраці з державою в побудові ідеології – як в націоналістичній, так і в імперській формах.

⁶ Наведені дані знаходяться на сторінках 20, 23, 25, 29 та 35.